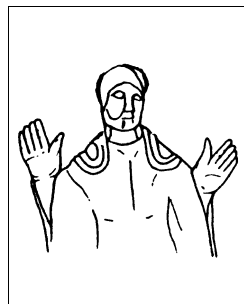

LITURGIA

Liturgia Sacra 17 (2011), nr 2, s. 241–255

KS. JERZY KOSTORZ
Opole, UO

WYCHOWANIE LITURGICZNE DZIECI I MŁODZIEŻY W NOWEJ PODSTAWIE PROGRAMOWEJ KATECHEZY KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSCE

W dobie dyskusji nad kształtem nauczania religii i katechezy parafialnej warto podejmować zagadnienia fundamentalne, bez których trudno mówić o działalności katechetycznej i duszpasterskiej. Do nich należy zaliczyć wychowanie liturgiczne. Jest ono ważnym zadaniem katechezy integralnej. Wychowanie liturgiczne obejmuje dzieci, młodzież i dorosłych¹. W szkole mamy do czynienia jedynie z przekazem wiedzy o liturgii², natomiast w parafii ma miejsce formowanie postaw i wprowadzanie w misterium Chrystusa obecnego i działającego w sakramentach³. Często też katechetycy wskazują na kryzys wychowania liturgicznego, gdyż szkolne lekcje religii nie spełniają funkcji wtajemniczenia, a w parafii brakuje systematycznej katechezy⁴. Poza tym dzieci, młodzież i dorośli niechętnie uczestniczą w formacji parafialnej. Pomimo tego autorzy nowej *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* opisują cele i zadania oraz treści związane z przekazem wiedzy

¹ Por. J. SZREJTER, *Wychowanie liturgiczne*, „Katecheza. Rodzina. Parafia i Szkoła” 1 (2003), s. 35–42.

² Por. J. KOSTORZ, *Wychowanie liturgiczne w nauczaniu religii w polskiej szkole*, „Liturgia Sacra”, 11 (2005), nr 1, s. 63–75.

³ Por. B. MARGAŃSKI, *Wychowanie liturgiczne we wspólnocie Kościoła: wychowanie w liturgii i przez liturgię*, „Seminare” 19 (2003), s. 31–47.

⁴ Por. I. CELARY, *Liturgiczny wymiar katechezy*, SW 40 (2003), s. 159–172.

o liturgii⁵. Określają też formację postaw liturgicznych i sposoby wprowadzania w sakramenty⁶.

Temat wychowania liturgicznego jest ważny z dwóch powodów. Po pierwsze, z racji kryzysu tego rodzaju wychowania. Współcześnie coraz częściej słyszy się o zaniku praktyk sakramentalnych oraz malejącej liczbie dzieci, młodzieży i dorosłych uczestniczących w liturgii. Dotyczy to nie tylko krajów Europy Zachodniej, ale również Polski. Zauważalny zanik udziału osób ochrzczonych w liturgii jest zjawiskiem niepokojącym. Drugim powodem podjęcia problematyki wychowania do liturgii jest zatwierdzona w 2010 r. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Zawiera ona liczne wskazania dla autorów nowych programów i podręczników katechetycznych. Jest punktem odniesienia dla tych, którzy poszukują nowych koncepcji katechetycznych, także w zakresie wychowania liturgicznego. Tak więc mamy dwa co najmniej powody, aby właśnie wychowanie liturgiczne stało się przedmiotem refleksji.

1. Co to jest wychowanie liturgiczne?

Każdy katechetyk zna termin „wychowanie liturgiczne”. Również praktycy — duszpasterze kojarzą ten rodzaj aktywności. Dla jednych wiąże się on jedynie z udziałem w liturgii, dla innych także z wiedzą o liturgii⁷. Są też tacy, którzy słusznie wiążą wychowanie liturgiczne z integralnie rozumianym wychowaniem chrześcijańskim⁸. Właśnie w wychowaniu chrześcijańskim, obok elementów naturalnych (np. form i metod wychowania), istotne miejsce zajmują elementy nadprzyrodzone, ściśle powiązane z liturgią Kościoła.

W teorii „liturgia — jak czytamy w *Konstytucji o liturgii świętej* — jest pierwszym i niezastąpionym źródłem, z którego wierni czerpią prawdziwie chrześcijańskiego ducha”⁹. Obok martyrii (świadczenia wiary) i diakonii (służby) liturgia tworzy Kościół. Jak podaje Sobór Watykański II, liturgia jest „szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła, i zarazem jest źródłem, z którego wypływa cała jego moc”¹⁰. Zajmuje ona centralne miejsce w życiu Kościoła. W innym miejscu ojcowie sobo-

⁵ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2010 (dalej: PPK).

⁶ *Tamże*.

⁷ Por. H. WRÓŃSKA, *Rola liturgii w katechezie*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2 (2010), s. 121–132.

⁸ Por. S. CICHY, *Wychowanie liturgiczne w konstytucji o liturgii świętej i w dokumentach posoborowych*, w: S. KOPEREK (red.), *Euntes docete. XXV lat Instytutu Liturgicznego na Wydziale Teologicznym Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie*, Kraków 1993, s. 173–189.

⁹ KL 14.

¹⁰ KL 10.

rowi stwierdzają, że liturgia wiąże się wprost z rzeczywistością rodziny. W rodzinie ma miejsce liturgia domowa. Piszą, że rodzina „wypełni [posłannictwo], jeśli przez wzajemną miłość członków i wspólnie zanoszoną do Boga modlitwę okaże się jakby domowym sanktuarium Kościoła, jeżeli (...) włączy się w liturgiczny kult Kościoła”¹¹. Oznacza to, że zarówno wspólnota Kościoła, jak i rodzina są odpowiednim miejscem do wychowania liturgicznego.

Samo pojęcie „wychowanie liturgiczne” określa kilka elementów. Po pierwsze, mówi o formacji, dokonującej się w liturgii i przez liturgię, gdyż celebrowanie liturgiczne jest miejscem i czasem wychowania¹². Po drugie, przez wychowanie liturgiczne rozumie się wychowanie dzieci, młodzieży i dorosłych do świadomego, czynnego, owocnego, pełnego, wspólnotowego uczestnictwa w liturgii¹³. Wyżej opisane znaczenia są tak samo ważne. Nie można bowiem ograniczać się tylko do jednego z nich, np. do wychowania w liturgii i przez liturgię. Należy także pamiętać o wychowaniu do udziału w liturgii¹⁴. Katechetycy zwracają uwagę, że liturgia, podobnie jak katecheza, ma prowadzić do więzi z Bogiem i pogłębienia wiary¹⁵. W obydwu przypadkach ma miejsce dialog między Bogiem a człowiekiem: Bóg, który wzywa, i wspólnota, która odpowiada, dziękując i wysławiając Ojca z Chrystusem i przez Chrystusa w Duchu Świętym¹⁶. Aby katechizowany potrafił podjąć dialog z Bogiem, potrzebne jest wychowanie liturgiczne. Zmierza ono do formowania postaw związanych z czynnym, pełnym, świadomym udziałem w liturgii i oddawaniem chwały Bogu oraz do uświęcenia katechizowanych¹⁷. Aby było to możliwe, potrzebne jest doprowadzenie dzieci, młodzieży i dorosłych do rozumienia i przeżywania liturgii. Takie zadanie spoczywa głównie na katechezie szkolnej. Z kolei poprzez udział katechizowanych w liturgii ma miejsce stopniowe wprowadzanie ich do pełnego, świadomego i czynnego udziału w celebrowaniu liturgicznej. W ten sposób można mówić o całościowej formacji liturgicznej, obejmującej nauczanie liturgiczne i kształtowanie postaw przez udział w liturgii. Poza tym wychowanie liturgiczne wiąże się z formowaniem wiernych przez liturgię, świętowaniem wiary, wychowaniem do wiary, obejmującym całego człowieka — jego sferę intelektualną, emocjonalną i pragmatyczną¹⁸. Dzięki wychowaniu liturgicznemu katechizowani mogą spotkać Chrystusa rzeczywiście obecnego podczas sprawowania liturgii.

¹¹ DA 11.

¹² Por. W. KUBIK, *Zarys dydaktyki katechetycznej*, Kraków 1990, s. 127–144.

¹³ *Tamże*; M. KORGIŃ, *Dydaktyka dla katechetów*, Świdnica 2007, s. 22.

¹⁴ A. HAJDUK, *Zadania wychowawcze w katechezie liturgicznej*, w: A. HAJDUK, J. MÓŁKA (red.), *Pedagogika wiary*, Kraków 2007, s. 281–293.

¹⁵ KORGIŃ, *dz. cyt.*, s. 22; WRÓŃSKA, *art. cyt.*, s. 121–132.

¹⁶ *Tamże*.

¹⁷ CZ. KRAKOWIAK, *Formacja katechizowanych do świadomego i czynnego udziału we mszy świętej*, „Roczniki Teologiczne” (1999), z. 6, s. 303–314.

¹⁸ KUBIK, *dz. cyt.*, s. 127–144.

Samo też wychowanie dzięki udziałowi w liturgii ma charakter katechetyczny¹⁹. Poprzez głoszenie słowa Bożego i sprawowanie świętych tajemnic, zwłaszcza gdy się je tłumaczy i przybliża wiernym, następuje przepowiadanie katechetyczne. Podczas liturgii stwarza się też uczestnikom (dzieciom, młodzieży, dorosłym) szansę wzrostu w wierze i we wspólnocie Kościoła²⁰. Liturgia, podobnie jak katecheza, wychowuje do wiary, zakłada też wiarę, a także umacnia ją i głosi wiarę w tych momentach, w których ma miejsce przepowiadanie słowa Bożego i nauczania²¹.

Za istotny element wychowania liturgicznego katechetycy uważają zarówno tzw. wychowanie pośrednie, jak i bezpośrednie²². Pierwsze polega na rozwijaniu podstawowych umiejętności, warunkujących uczestnictwo w liturgii. Do nich zalicza się: właściwe posługiwanie się symbolami, wrażliwość zmysłów do skupionego słuchania i obserwowania, zdolność do refleksji, znajomość sztuki i umiejętność jej odbioru oraz zdolność do dziękczynienia, proszenia, przebaczenia, dzielenia się z innymi osobistymi przeżyciami²³. Na podstawie tych umiejętności katechizowani uczniowie kształtują w sobie podstawowe postawy chrześcijańskie, związane z udziałem w liturgii. Uczestnicząc w liturgii, uczniowie rozwijają w sobie: zdolność do otwarcia się na Boga, gotowość do spotkania z tajemnicą Boga w oparciu o teksty biblijne, umiejętność udzielania odpowiedzi na wezwania Boże, otwartość na uczestników liturgii²⁴. Drugi natomiast rodzaj wychowania liturgicznego, określany terminem bezpośredniego, obejmuje zapoznanie z rokiem liturgicznym, w którym uobecniają się decydujące wydarzenia naszego zbawienia, oraz kultywowanie zwyczajów religijnych związanych z rokiem liturgicznym²⁵. Udział w celebracji roku liturgicznego w rodzinie i stopniowe wprowadzanie w zwyczaje religijne pomagają dzieciom i młodzieży w świętowaniu uroczystości liturgicznych w kręgu rodziny. Podobne znaczenie ma także uczenie i śpiewanie pieśni związanych z różnymi okresami roku liturgicznego. W procesie bezpośredniego wychowania liturgicznego nie można jednak, według katechetów, zapominać o stopniowym wprowadzaniu dzieci, młodzieży i dorosłych w świętowanie liturgii sakramentów²⁶. Jest to bowiem istotny element bezpośredniego wychowania liturgicznego. To stopniowe wprowadzanie w świętowanie liturgii sakramentów obejmuje m.in. tłumaczenie znaków i postaw oraz wyjaśnianie symboli, czynności i tekstów obrzędów sakramentalnych²⁷. Nie można też pomijać przybliżania katechizowanym tekstów modlitw

¹⁹ *Tamże*.

²⁰ *Tamże*.

²¹ KL 59.

²² KUBIK, *dz. cyt.*, s. 127nn.

²³ *Tamże*.

²⁴ *Tamże*.

²⁵ *Tamże*.

²⁶ HAJDUK, *art. cyt.*, s. 281–293.

²⁷ *Tamże*.

eucharystycznych i omawiania różnych nabożeństw²⁸. Katechetycy zalecają, aby w tych szczególnych procesach wychowawczych analizować, modlić się z uczniami, budować na wzór modlitw liturgicznych krótkie nabożeństwa pozaliturgiczne. Samo jednak wyjaśnianie znaków i symboli liturgicznych oraz modlitw nie wystarczy. Potrzeba jeszcze wprowadzenia wychowanków w praktyki życia sakramentalnego poprzez udział w Eucharystii, w nabożeństwach i w celebracji sakramentów²⁹. W ten sposób wychowanie liturgiczne stanie się dla dzieci i młodzieży, przystępującej do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, ważnym elementem wychowania w wierze.

2. Nowa podstawa programowa katechezy jako odniesienie w programowaniu wychowania liturgicznego

Wychowanie liturgiczne, podobnie jak każda forma działalności katechetycznej i duszpasterskiej, bazuje na wytycznych zapisanych w dokumentach Kościoła. Mamy wiele dokumentów, które traktują o nauczaniu i kształtowaniu postaw liturgicznych. Do nich zalicza się dokumenty Soboru Watykańskiego II oraz dokumenty katechetyczne Kościoła (np. *Ogólną instrukcję katechetyczną*, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, adhortację katechetyczną Jana Pawła II *Catechesi tradendae*, polskie *Dyrektorium katechetyczne*). Osobną grupę dokumentów, które opisują cele, zadania, treści i metody wychowania liturgicznego, stanowią podstawy programowe katechezy i programy nauczania religii.

8 marca 2010 r., podczas 351 zebrania plenarnego Konferencji Episkopatu Polski w Warszawie, zatwierdzono znowelizowany tekst *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Programuje on — od strony treściowej i metodycznej — nauczanie religii w szkole i duszpasterstwo katechetyczne w parafii³⁰. Zawarte są w nim cele, zadania i treści nauczania religii oraz katechezy parafialnej. Jednocześnie w nowym tekście podstawy programowej katechezy opisano metodykę katechizacji w szkole i w parafii wraz z wyraźnym określeniem współpracy środowisk: szkoły, rodziny i parafii³¹. Dla wychowania liturgicznego istotne są zmiany związane z obniżeniem wieku, w którym ma zacząć się realizacja obowiązku szkolnego. Pociąga to za sobą konsekwencje katechetyczne i duszpasterskie. I Komunia św. została zaplanowana w klasie trzeciej szkoły podstawowej, do tej

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże.

³⁰ PPK, s. 9–14.

³¹ O nowej podstawie programowej katechezy kompetentnie pisze A. ZELLMA, w: *Edukacja religijna młodzieży gimnazjalnej w świetle znowelizowanej „Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce”*, RTSO 30 (2010), s. 309–312.

pory była w klasie drugiej³². Ma to ważne znaczenie dla wychowania liturgicznego w klasach I–III szkoły podstawowej. Bez zmian pozostaje natomiast planowanie przekazywania wiadomości o liturgii i kształtowania postaw liturgicznych w gimnazjum. W podstawie programowej zaleca się przyjęcie sakramentu bierzmowania w klasie trzeciej gimnazjum.

Poza tym w szkołach ponadgimnazjalnych zaplanowano przygotowanie bliższe do sakramentu małżeństwa. Obejmuje ono przekaz wiadomości z zakresu liturgii sakramentu małżeństwa i Kościoła domowego oraz wprowadzanie młodzieży w celebrację roku liturgicznego w rodzinie. Za najważniejsze jednak uznaje się kwestie związane z życiem sakramentalnym.

Na każdym etapie katechizacji w nowej podstawie programowej katechezy mamy szereg odniesień do nauczania o liturgii i kształtowania postaw. Pierwszy z elementów zaplanowano głównie w szkolnej katechezie, drugi natomiast opisano w ramach współpracy środowisk. Jest to godne uwagi. Można bowiem uznać, że wychowanie liturgiczne w nowej podstawie programowej katechezy zostało potraktowane całościowo. Nauczanie o liturgii zostało powiązane z formami pracy duszpasterskiej w parafii i katechezy w rodzinie. Takie potraktowanie wychowania liturgicznego wynika z faktu, że sama znajomość liturgii nie wystarczy, potrzeba jeszcze udziału w liturgii. Tylko tak można budzić i rozwijać w uczniach postawę właściwego uczestnictwa w celebracjach liturgicznych. Prawidłowo świętowana liturgia spełnia ważną rolę w wychowaniu ucznia i formowaniu jego osobowości. Pomaga też w kształtowaniu otwartości na Boga i w odnajdywaniu swojego miejsca we wspólnocie Kościoła. Poza tym wprowadza w świat wartości oraz uczy refleksyjności i przeżywania bogactwa znaków i symboli obecnych w liturgii.

Szczegółowe zalecenia na temat wychowania liturgicznego zostały zapisane w opisie zadań katechetycznych. Podstawa programowa katechezy zaleca rozwijanie u dzieci przedszkolnych umiejętności uważnego uczestnictwa we Mszy św.³³ Katecheta ma za zadanie przekazywanie wiadomości o Kościele jako szczególnym miejscu spotkania z Bogiem. Poza tym proponuje się poznawanie zwyczajów chrześcijańskich związanych z obchodami roku liturgicznego³⁴. Co za tym idzie, dziecko ma zdobyć odpowiednie wiadomości i umiejętności. Do nich zalicza się m.in.: umiejętność wykonania podstawowych znaków czynionych podczas Mszy św., wyjaśnienie swoimi słowami, dlaczego w kościele trzeba zachować się godnie i z szacunkiem, rozpoznawanie podstawowych przedmiotów znajdujących się w kościele (np. krzyża, ołtarza, tabernakulum)³⁵. Jednocześnie dziecko potrafi wyróżnić

³² PPK, s. 9nn.

³³ *Tamże*, s. 18.

³⁴ *Tamże*, s. 19.

³⁵ *Tamże*, s. 18.

proste znaki religijne (np. krzyż, obraz, różaniec) wśród innych znaków³⁶. Jest też zdolne do włączenia się z innymi w śpiew prostych pieśni liturgicznych, a także do rozumienia i wyjaśniania symboliki krzyża jako znaku miłości Jezusa³⁷. Z racji całościowego postrzegania wychowania liturgicznego, w podstawie programowej katechezy zwraca się uwagę na umiejętność wyjaśniania przez dziecko w wieku przedszkolnym znaczenia symbolu światła oraz wykonania prostych ozdób na Boże Narodzenie i Wielkanoc³⁸.

3. Nauczanie o liturgii i kształtowanie postaw liturgicznych

W nowej podstawie programowej katechezy wszelkie działania związane z wychowaniem liturgicznym zaplanowano na każdym etapie szkolnej i parafialnej katechezy. Dostosowano je do poziomu rozwoju fizycznego i psychicznego ucznia. Powiązано też z wychowaniem chrześcijańskim w rodzinie.

W przedszkolu nauczanie o liturgii i kształtowanie postaw liturgicznych zostało powiązane z socjalizacją religijną i inicjowaniem wychowania w duchu wiary. Założono, że dziecko potrzebuje pomocy w interpretacji codziennych doświadczeń i odkrywaniu swojego miejsca w Kościele³⁹. Dlatego zadaniem katechety jest udzielanie wychowankowi takiej pomocy. Nie można jednak, jak czytamy w nowej podstawie programowej katechezy w przedszkolu, ograniczać się tylko do tych czynności⁴⁰. Trzeba też pomagać dziecku w doświadczaniu obecności Boga na modlitwie i podczas liturgii⁴¹. Za ważne uznaje się również poznawanie zwyczajów chrześcijańskich związanych z obchodami roku liturgicznego⁴². Podstawa programowa nie ogranicza jednak wychowania liturgicznego do wiadomości i umiejętności. Przypomina, że

w liturgii i we wspólnocie wierzących Chrystus jest realnie obecny, dlatego wszelkie działania katechezy przedszkolnej winny prowadzić do odświeżania przed dzieckiem niedostrzegalnej zmysłami rzeczywistości, którą wierzący świętują w sprawowanej liturgii. Przeżywanie roku liturgicznego w rodzinie i w przedszkolu ma prowadzić do spotkania z Chrystusem we Mszy Świętej⁴³.

Z racji znaczenia świadectwa rodziców i potrzeby aktywności dziecka, w podstawie programowej katechezy zaleca się różne działania. Po pierwsze, proponuje

³⁶ *Tamże*.

³⁷ *Tamże*.

³⁸ *Tamże*.

³⁹ *Tamże*, s. 16–17.

⁴⁰ *Tamże*.

⁴¹ *Tamże*.

⁴² *Tamże*, s. 17.

⁴³ *Tamże*, s. 24.

się udział dziecka w nabożeństwach lub Mszach św. Po drugie, wskazuje się na znaczenie obserwacji dorosłych uczestniczących w liturgii Kościoła. Wreszcie akcentuje się stopniowe włączanie dziecka w aktywny udział w liturgii⁴⁴.

Wymaga to przede wszystkim organizacji Mszy Świętych i nabożeństw dla rodzin z dziećmi w wieku przedszkolnym. Ważne, aby dzieci mogły obserwować czynności liturgiczne wykonywane przez kapłana, jak również aktywnie włączać się w poszczególne części Mszy Świętej i nabożeństw⁴⁵.

Duże znaczenie przypisuje się też homilii skierowanej do rodzin z dziećmi. Ten rodzaj przepowiadania, w przypadku braku katechezy organizowanej odrębnie w parafii, może stanowić podstawową formę katechizacji parafialnej. Trzeba też, jak czytamy w podstawie programowej katechezy, podczas liturgii udzielać dzieciom odpowiedzi na pytania związane z rzeczywistością liturgiczną. Poprawne wyjaśnienia nie mogą jednak zdominować liturgii. Dzieci muszą bowiem wraz z innymi wiernymi od początku uczestniczyć w całej liturgii, wielbiąc Boga i dziękując Mu za otrzymane od Niego dary⁴⁶. Obok tego rodzaju zaleceń w podstawie programowej katechezy dzieci w wieku przedszkolnym zwraca się uwagę na wczesną Komunię św., praktykowaną w niektórych regionach Polski⁴⁷.

W pierwszym etapie nauki w szkole podstawowej zaplanowano katechezę inicjacji w sakrament pokuty i pojednania oraz Eucharystię. Uwzględniając zmiany w zakresie rozwoju intelektualnego, emocjonalnego, społecznego i religijnego, w ramach wychowania liturgicznego zaplanowano: (1) „wprowadzenie w rozumienie sakramentów Eucharystii oraz pokuty i pojednania”; (2) „kontakt [dziecka] z Bogiem w liturgii i modlitwie”⁴⁸. Ma to pomóc katechizowanym w poznaniu celu uczestnictwa w Eucharystii oraz w sakramencie pokuty i pojednania; nabywaniu umiejętności motywacji do regularnego i pogłębionego uczestnictwa w sakramencie pokuty i pojednania oraz Eucharystii⁴⁹. Podstawa programowa katechezy zakłada też, że dzieci poznają

sposoby uczestniczenia w liturgii, zwłaszcza we Mszy Świętej oraz w wydarzeniach roku liturgicznego; pogłębiają umiejętność wyrażania w znakach własnej religijności; rozwijają sposoby uczestniczenia w modlitwie dziękczynienia, uwielbienia, przepraszania i prośby⁵⁰.

Takie planowanie wychowania liturgicznego ma prowadzić do kształtowania w uczniach umiejętności włączenia się w liturgię i w rok liturgiczny oraz w świętowanie polskiej tradycji okresów liturgicznych. Wychowanie to nie ogranicza się

⁴⁴ *Tamże*, s. 24–25.

⁴⁵ *Tamże*, s. 25.

⁴⁶ *Tamże*.

⁴⁷ *Tamże*.

⁴⁸ *Tamże*, s. 28.

⁴⁹ *Tamże*.

⁵⁰ *Tamże*.

jedynie do powyższych czynności. W podstawie programowej katechezy zaleca się również kształtowanie w uczniach postawy zaufania jako postawy nawrócenia i pokuty. Ta postawa — jak czytamy w dokumencie programowym — stanowi fundament pełnego przeżycia sakramentu pokuty i pojednania, a co za tym idzie, wiąże się z przygotowaniem katechizowanych do pełnego i aktywnego uczestnictwa w Eucharystii. Według podstawy programowej katechezy, wymienione wyżej zadania, gdy są poprawnie realizowane, pomagają uczniom w pozyskaniu określonych wiadomości i umiejętności. Zakłada się bowiem, że katechizowani potrafią m.in: wymienić sakramenty święte, wyjaśnić podstawowe gesty, znaki i symbole liturgiczne, wskazać na religijny wymiar świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy, kojarzyć nabożeństwo drogi krzyżowej, różańcowe, majowe i czerwcowe z czciami do Jezusa ukrzyżowanego, Maryi i Najświętszego Serca Jezusowego, wskazać elementy świętowania niedzieli oraz Wielkanocy. Ważne są również inne wiadomości i umiejętności związane z wychowaniem liturgicznym. W podstawie programowej dla pierwszego etapu edukacyjnego stwierdza się, że dzięki nauczaniu o liturgii uczniowie wyjaśniają pojęcie miłosierdzia Bożego, określają sposoby walki z grzechem oraz opowiadają o tym, co dokonuje się w sakramencie pokuty i pojednania, jak dobrze przygotować się do tego sakramentu i dlaczego należy systematycznie korzystać z tego sakramentu⁵¹. Te wiadomości i umiejętności są powiązane z rozumieniem Eucharystii jako ofiary Chrystusa i Kościoła oraz jako sakramentu jedności i miłości zbawczej, w której Chrystus umacnia wierzących. W podstawie programowej katechezy zakłada się, że dzięki wychowaniu liturgicznemu uczeń potrafi: wymienić poszczególne części Mszy św., opowiedzieć zarówno o ustanowieniu Eucharystii, jak też o znaczeniu gestów, obrzędów, postaw, pozdrowień i wezwań. Poza tym katechizowany stwierdza, że Eucharystia jest ofiarą Chrystusa i Kościoła, opowiada o tym, co dzieje się podczas poszczególnych części Mszy św. i jak należy przygotować się do uczestnictwa we Mszy św. i przyjęcia Komunii św. Ważna jest też umiejętność wyjaśnienia pojęć: „post eucharystyczny”, „Komunia św.”, „Najświętszy Sakrament”⁵². Wśród tak idealnie zarysowanych propozycji wychowania liturgicznego podstawa programowa katechezy zwraca uwagę na trudności związane z udziałem w liturgii. Stwierdza, że w praktyce coraz częściej mamy do czynienia z odchodzeniem całych rodzin od praktyki niedzielnej Eucharystii⁵³. Wymaga to odpowiednich form współpracy katechetów i duszpasterzy z rodzicami, zwłaszcza na etapie przygotowania dzieci do pierwszego, pełnego uczestnictwa we Mszy św., czyli do I spowiedzi i I Komunii św.⁵⁴ Te dwa sakramenty zaplanowano, zgodnie ze zmianami w kształceniu ogólnym, w klasie trzeciej szkoły podstawowej. W podstawie programowej katechezy

⁵¹ *Tamże.*

⁵² *Tamże.*

⁵³ *Tamże*, s. 35–36.

⁵⁴ *Tamże.*

wyodrębniono zarówno pośrednie przygotowanie do sakramentów pokuty i pojednania oraz Eucharystii, jak i bezpośrednie⁵⁵. Pierwsze wiąże się z przekazem wiadomości podczas szkolnej katechezy. Drugie natomiast obejmuje wprowadzenie w misterium tych sakramentów. W podstawie programowej przypomina się, że bezpośrednio wychowanie liturgiczne „winno dokonywać się w parafii miejsca zamieszkania ucznia. Tam również powinna mieć miejsce troska o uświęcenie oraz o pogłębienie życia eucharystycznego po I Komunii Świętej⁵⁶. Co za tym idzie, zaleca się też uwzględnianie tradycji diecezji i miejscowych warunków. W innym miejscu proponuje się organizowanie spotkań o charakterze skrutyniów: Mszy św. inicjacyjnych oraz nabożeństw związanych z przekazaniem znaków religijnych. Za ważne uznaje się też angażowanie całych rodzin w formację liturgiczną dzieci. Wśród konkretnych propozycji wymienia się udział rodziców z dziećmi w celebracjach obrzędowych, włączanie dzieci do grup liturgicznych (np. ministrantów, białanek)⁵⁷. Takie propozycje mają na celu całościowe wychowanie liturgiczne dzieci z klas I–III szkoły podstawowej. Są też odpowiednim czasem do liturgicznej formacji dorosłych, czyli rodziców.

Kontynuując założenia związane z wychowaniem liturgicznym, w klasach IV–VI szkoły podstawowej podstawa programowa katechezy opisuje kolejne zadania katechetyczne. Dotyczą one rozwijania wśród uczniów umiejętności symbolizowania oraz czynnego, świadomego i radosnego włączenia się w liturgię Kościoła⁵⁸. Obok tego rodzaju zadań zaleca się też udzielanie katechizowanym pomocy w pogłębionym przeżywaniu roku liturgicznego⁵⁹. Dzięki temu uczniowie mają rozpoznawać symbolikę liturgiczną, zwłaszcza Eucharystii, oraz pogłębiać wiadomości na temat istoty sakramentów, ich podziału, biblijnych podstaw życia sakramentalnego i czynności wykonywanych podczas sakramentów⁶⁰. W podstawie programowej katechezy zakłada się też, że katechizowani po zakończeniu klasy VI będą potrafili: (1) posługiwać się symbolami, odczytywać je i interpretować; (2) wskazywać biblijne podstawy sakramentów; (3) wymieniać proste teksty liturgiczne odnoszące się do poszczególnych sakramentów; (4) wyjaśniać znaczenie sakramentów w życiu chrześcijańskim; (5) wskazywać konsekwencje wynikające z sakramentów chrztu, Eucharystii, pokuty i pojednania⁶¹. Z kolei odkrywanie istoty okresów liturgicznych oraz aktualizacji zbawczych wydarzeń w liturgii roku kościelnego ma przyczyniać się do nabywania zdolności wyjaśniania prostych tekstów liturgicznych odnoszących

⁵⁵ *Tamże*.

⁵⁶ *Tamże*.

⁵⁷ *Tamże*, s. 36.

⁵⁸ *Tamże*, s. 40.

⁵⁹ *Tamże*, s. 41.

⁶⁰ *Tamże*, s. 40–41.

⁶¹ *Tamże*.

się do roku liturgicznego, wskazywania związków pomiędzy okresami liturgicznymi a życiem chrześcijańskim. Jednocześnie uczeń nabywa umiejętność opisywania tego, w jaki sposób może czynnie i świadomie włączyć się w liturgię roku Kościoła⁶². Te założenia, realizowane w konkretnej współpracy szkolnej i parafialnej, mają przyczyniać się do rozwijania zainteresowań uczniów problematyką roku liturgicznego⁶³ oraz odkrywaniem przez dzieci własnego miejsca w Kościele. Wśród konkretnych zaleceń proponuje się powrót do tradycyjnych form nabożeństw parafialnych oraz systematyczne celebrowanie liturgii z udziałem dzieci i rodziców. W innym miejscu podstawa programowa katechezy stwierdza, że „należy dążyć do tego, aby szkolne lekcje religii prowadziły do (...) systematycznego korzystania z sakramentów świętych, zwłaszcza regularnej spowiedzi i częstej Komunii Świętej”⁶⁴. Godne uwagi są też inne zlecenia. Dotyczą one konieczności pogłębienia katechumenalnego przez organizację dni skupienia, rekolekcji, pielgrzymek wdzięczności, systematycznego nabożeństwa pokutnego, sakramentu pokuty i pojednania, uroczystych obchodów rocznicy przyjęcia I Komunii św. z udziałem rodziny i przedstawicieli parafii⁶⁵. Dodatkowo proponuje się dwa nabożeństwa: jedno na początku klasy IV, a drugie pod koniec klasy VI. Pierwsze nabożeństwo wiąże się z przekazaniem egzemplarza Pisma Świętego. Podczas drugiego zaleca się uroczyste, z udziałem rodziców i rodziców chrzestnych, odnowienie chrztu świętego oraz przekazanie tekstu *Wyznania wiary*⁶⁶. Oznacza to, że podstawa programowa katechezy obok nauczania o liturgii zaleca również kształtowanie postaw i wprowadzanie dzieci w celebrację liturgiczną.

Nieco inny charakter mają zalecenia zapisane w podstawie programowej katechezy dla gimnazjum. Pamiętając o zmianach rozwojowych i kryzysach religijnych, zwraca się uwagę na przygotowanie młodzieży do sakramentu bierzmowania. Obejmuje ono najpierw pogłębianie świadomości znaczenia chrztu poprzez ukazywanie tego sakramentu „nie jako jednorazowego wydarzenia z przeszłości, ale jako procesu obejmującego całe życie”⁶⁷. Na tym fundamencie wiary zaleca się ukazywanie młodzieży bierzmowania jako dopełnienia chrztu oraz istotnego etapu inicjacji chrześcijańskiej⁶⁸. Wszystko to, jak czytamy w podstawie programowej katechezy, ma prowadzić do „pogłębionego przeżywania Eucharystii” (udziału we Mszy św. i adoracji)⁶⁹. Wymaga jednak realizacji szczegółowych zadań. Do nich zalicza się:

⁶² *Tamże*, s. 41.

⁶³ *Tamże*, s. 43.

⁶⁴ *Tamże*, s. 49.

⁶⁵ *Tamże*.

⁶⁶ *Tamże*.

⁶⁷ *Tamże*, s. 52.

⁶⁸ *Tamże*.

⁶⁹ *Tamże*.

pogłębianie podstawowej wiedzy o liturgii, wychowanie do przeżywania okresów roku liturgicznego, przedstawianie sakramentów jako znaków zbawczego działania Boga w Kościele [oraz ukazywanie] przekonującej motywacji uczestnictwa w życiu sakramentalnym, przygotowanie bliższe do sakramentu bierzmowania⁷⁰.

Dzięki tym procesom dydaktycznym młodzież z gimnazjum ma posiadać wiadomości na temat: pojęcia liturgii, celu jej sprawowania, podziału zadań, sztuki sakralnej, struktury roku liturgicznego, święta Pańskiego, świąt maryjnych, uroczystości wybranych świętych, zwłaszcza patronów Polski i świętych polskich, sensu, przesłania i liturgii poszczególnych okresów i uroczystości roku liturgicznego⁷¹. W innym miejscu zapisano takie wiadomości, jak: „cele poszczególnych sakramentów, zadania szafarzy sakramentów, struktura Mszy św. i znaczenie poszczególnych części, eklezjalny i eschatologiczny wymiar Eucharystii, skutki sakramentu pokuty i pojednania oraz jego etapy, zwłaszcza akty penitenta, znaczenie i skutki sakramentu namaszczenia chorych, znaki i obrzędy bierzmowania, skutki bierzmowania w życiu chrześcijanina⁷². Dodano też treści związane z sakramentem bierzmowania. Wśród nich wymieniono: znaki i obrzędy bierzmowania oraz skutki bierzmowania w życiu chrześcijanina⁷³. W efekcie końcowym założono, że uczeń będzie potrafił wykazać się wyżej wymienionymi wiadomościami oraz wynikającymi z nich umiejętnościami. Do tych ostatnich w podstawie programowej katechezy zalicza się np. umiejętność uzasadnienia związku między Eucharystią a sakramentem pokuty i pojednania, interpretacji tekstów modlitw eucharystycznych i tekstów wybranych czytań mszalnych, uzasadnienia, dlaczego Eucharystia jest centrum liturgii i życia chrześcijańskiego, opisywanie skutków i konsekwencji egzystencjalnych bierzmowania⁷⁴. Wszystkie te kwestie wiążą się z nauczaniem o liturgii i sakramentach. Wymagają dopełnienia o formację postaw liturgicznych. Zaplanowano ją w podstawie programowej w punktach dotyczących przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania w parafii zamieszkania. Godne uwagi jest założenie, że: „przygotowanie to, wykorzystując osiągnięcia uczniów związane z nauką religii w szkole, ma realizować przede wszystkim funkcję wtajemniczenia”. Podejmowanie tej funkcji, jak czytamy w podstawie programowej katechezy, winno dokonywać się „poprzez wypełnianie celów katechetycznych wynikających z realizacji orędzia zbawczego”⁷⁵. Aby było to możliwe, należy organizować dla młodzieży i rodziców celebracje liturgiczne⁷⁶.

⁷⁰ *Tamże*, s. 54–55.

⁷¹ *Tamże*, s. 54.

⁷² *Tamże*.

⁷³ *Tamże*.

⁷⁴ *Tamże*, s. 54–55.

⁷⁵ *Tamże*, s. 68.

⁷⁶ *Tamże*.

Punktem odniesienia dla wszystkich celów, zadania i treści wychowania liturgicznego, są propozycje zapisane w podstawie programowej katechezy dla szkół ponadgimnazjalnych. Na tym etapie katechizacji zaplanowano zadania, które obejmują:

pogłębienie rozumienia symboli i gestów liturgicznych; ukazanie uświęcającego wymiaru pełnego i świadomego uczestnictwa w liturgii; ukazanie Eucharystii jako źródła miłości chrześcijańskiej; pogłębienie rozumienia sakramentu namaszczenia chorych, święceń oraz małżeństwa; wprowadzenie w liturgię Kościoła domowego⁷⁷.

Realizacja tych zadań ma przyczynić się do tego, że uczniowie zdobędą nowe wiadomości i pogłębią dotychczasowe. Dotyczą one znaków liturgicznych, Eucharystii, liturgii poszczególnych sakramentów, znaczenia i skutków sakramentów święceń i małżeństwa, liturgii Kościoła domowego. W porównaniu z innymi etapami katechizacji za nowe należy uznać wiadomości i umiejętności związane z liturgią Kościoła domowego⁷⁸. W podstawie programowej katechezy zakłada się, że uczniowie będą potrafili wymienić elementy liturgii Kościoła domowego oraz argumentować potrzebę sprawowania tej liturgii we wspólnocie małżeńsko-rodzinnej⁷⁹. Dopełnieniem tego ma być formacja postaw modlitewnych oraz ukazywanie wartości Eucharystii i roli sakramentu pokuty i pojednania w budowaniu wspólnoty sakramentalnego małżeństwa⁸⁰. Wspólna modlitwa podczas lekcji religii — jak czytamy w podstawie programowej katechezy — ma prowadzić do zaangażowania się młodzieży w różne formy modlitwy w Kościele domowym⁸¹. Z kolei w ramach katechezy parafialnej proponuje się realizację wtajemniczenia chrześcijańskiego. Polega ono na: odkrywaniu wartości wspólnotowego przeżywania Eucharystii, roli sakramentu pojednania w budowaniu wspólnoty, wspólnej modlitwie prowadzącej do poznawania form modlitwy w Kościele domowym oraz na czytaniu słowa Bożego⁸². Z tego wynika, że proces katechetyczny w szkole zostaje w parafii dopełniony o formację postaw liturgicznych.

Należy dodatkowo podkreślić, że propozycje zapisane w podstawie programowej katechezy są na poszczególnych etapach katechezy szkolnej i parafialnej powtarzane i pogłębiane. Wynika to zapewne z mentalności dzieci i młodzieży oraz z psychologicznych prawideł związanych z koniecznością powracania do ważnych egzystencjalnie treści. Warto też pamiętać o potrzebie łączenia nauczania o liturgii z formacją postaw liturgicznych. Stąd też potrzebna jest nie tylko wiedza na temat liturgii, ale udział w celebracjach liturgicznych.

⁷⁷ *Tamże*, s. 74.

⁷⁸ *Tamże*.

⁷⁹ *Tamże*.

⁸⁰ *Tamże*, s. 79.

⁸¹ *Tamże*.

⁸² *Tamże*, s. 102.

4. Podsumowanie

Ukazane wychowanie liturgiczne dzieci i młodzieży w nowej podstawie programowej katechezy pozwoliło dostrzec wiadomości i umiejętności z zakresu tego wychowania, jakie zaplanowano w tym dokumencie. Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że są one wielorakie. Obejmują wszystkie obszary wynikające z istoty wychowania liturgicznego. Wprowadzenie dzieci i młodzieży w liturgię Kościoła powiązane jest nie tylko z nauczaniem, ale także z oddawaniem czci należnej Bogu podczas celebracji liturgicznych.

Wielokrotnie w podstawie programowej katechezy powraca się do treści podstawowych, związanych z Eucharystią, sakramentem pokuty i pojednania oraz celebracją świąt roku liturgicznego. Mało uwagi zwraca się jednak na rozwijanie w uczniach umiejętności symbolizowania, czyli odkrywania sensu symboliki i znaków obecnych w liturgii. Szkoda, że ten obszar wychowania liturgicznego jest traktowany marginalnie. W akcie „symbolizowania” uczeń podejmuje bowiem namysł i odkrywa własną relację do samego siebie, do innych ludzi i do świata. Poza tym niejako tworzy siebie i swoją osobistą relację z Bogiem. Tak więc rozwijanie umiejętności symbolizowania wzmacnia rozwój cech ludzkich, predyspozycji psychicznych i formację postaw religijnych.

W nowej podstawie programowej katechezy brakuje też wielokrotnego odniesienia do niedzieli — jako Dnia Pańskiego. Jest to istotny brak, gdyż współczesny katechizowany potrzebuje pomocy w zrozumieniu prawdy, że każda niedziela ma stać się dla chrześcijanina czasem szczególnego spotkania ze zmartwychwstałym Chrystusem we Mszy św. Często w domu rodzinnym dziecko lub młody człowiek ma inne wzory spędzania niedzieli. Obecnie daje się zauważyć odejście od uznania Eucharystii za centralny punkt świętowania niedzieli w rodzinie. Z drugiej strony rodzice nie dbają także o ramy zewnętrzne przeżywania niedzieli (np. o sprzątnięcie w sobotę domu, odświętne ubranie w niedzielę). Zapominają też o przygotowaniu wewnętrznym do świętowania niedzieli, o tym, by wszyscy domownicy uczestniczyli we Mszy św. Często to miejsce zajmują inne czynności. W efekcie katechizowane dzieci i młodzież w domu rodzinnym doświadczają, że w niedzielę można zrezygnować z udziału w Eucharystii. Sytuacja ta wymaga szczególnego oddziaływania w szkolnej katechezie. Chodzi przede wszystkim o przypominanie uczniom, czym jest dzień Pański, jak można świętować niedzielę, jakie jest znaczenie Eucharystii. Poza tym warto motywować katechizowanych do udziału w niedzielnej Mszy św., organizując konkursy, proponując różne formy zaangażowania podczas liturgii, aktywizując w czasie celebracji liturgicznej.

W powiązaniu z powyższą uwagą trzeba pamiętać, że wychowanie liturgiczne dzieci i młodzieży nie jest zadaniem łatwym, chociaż koniecznym w katechezie szkolnej i parafialnej. Jego potrzeba wynika przede wszystkim z natury katechezy.

Jest podyktowana wymogiem realizacji funkcji wtajemniczenia. Dodatkowo zanik praktyk religijnych i absencja często całych rodzin w liturgii niedzielnej i świątecznej wskazuje na konieczność zintensyfikowania wychowania liturgicznego dzieci i młodzieży.

Niewątpliwie należy też pamiętać o tym, że wychowanie liturgiczne jest procesem. Jako takie wymaga ciągłej, systematycznej realizacji. Nigdy też nie powinno być zakończone. Oznacza to, że wychowanie liturgiczne należy realizować nie tylko wśród dzieci i młodzieży, ale również wśród dorosłych. Chodzi w nim o to, by w osobach ochrzczonych kształtować ducha chrześcijańskiego oraz umożliwiać nawiązanie i podtrzymywanie osobowej więzi z Bogiem i ze wspólnotą Kościoła. Katechizowani, uczestnicząc razem z dorosłymi w celebracjach liturgicznych, odkrywają znaczenie sakramentów, otwierają się na Boga i są stopniowo wprowadzani w świętowanie wiary. Z kolei „liturgia domowa” pozwala doświadczać wszystkim, czym jest Kościół domowy oraz powiązania celebracji liturgicznych w Kościele z codziennym życiem w rodzinie.

Children's and teenagers' liturgical education in the new catechesis curriculum of Catholic Church in Poland

Summary

Children's and teenagers' liturgical education is an important task of integral catechesis. It is accomplished at school and in parish. The knowledge about liturgy is passed on at school while the formation of attitudes and introduction to Christ mystery, present and acting in sacraments, is done in parish.

The aim of this article is to describe the above mentioned issues based on the new, signed on March 8th 2010 “Catechesis curriculum of Catholic Church in Poland.”

First, liturgical education is briefly discussed. Then, the new catechesis curriculum is synthetically characterized. Next, liturgical education and forming liturgical attitudes according to the new curriculum is presented. The particular stages of education in kindergarden, primary school, gimnazjum and secondary school are underlined. Summarising these considerations the author evaluates children's and teenagers' liturgical education that is proposed in the new catechesis curriculum. New catechetical and pastoral challenges are also mentioned here.

